

Хроніка міста Львова / Д. Зубрицький – Львів: Центр Європи, 2001. – 640 с. 17. Центральний державний історичний архів у м. Львові (ЦДАЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 777, арк. 1–150. 18. ЦДАЛ України, ф. 129, оп. 2, спр. 772, арк. 1 – 3. 19. ЦДАЛ України, ф. 129, оп. 2, спр. 778, арк. 1–82. 20. Там само, ф. 129, оп. 2, спр. 779, арк. 1–103. 21. Зубрицький Д. Галицька Русь в. XVI веке / Д. Зубрицький // Чтенія Московского общества Истории и Древностей Россійскихъ – Москва, 1862. – Кн. 3. – С. 1–84. 22. Зубрицький Д. Начало унии / Д. Зубрицький // Чтенія Московского общества Истории и Древностей Россійскихъ – Москва, 1847–1848. – Кн. 7. – С. 1–36. 23. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. Видав Др. Кирило Студинський. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1909. – 463 с. – Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI і XII. 24. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–1862. Видав Др. Кирило Студинський. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1905. – 592 с. – Збірник фільольогічної секції НТШ. Т. VIII і IX.

Ярослав Оленич

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XI–XVII ВВ. В СЛАВИСТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ Д. ЗУБРИЦКОГО

В статье проанализированы научные взгляды Д. Зубрицкого на украинско-польские отношения в XI–XVIII вв., определены проблемные вопросы в отношениях двух государств, которые исследовал ученый, выяснено вклад украинского историка в развитие украинской исторической славистики.

Ключевые слова: Д. Зубрицкий, украинско-польские отношения, Галичина, научная дискуссия, полонистика.

Yaroslav Olenych

UKRAINIAN-POLISH RELATIONS XI–XVIII CENTURIES IN THE SLAVONIC STUDIES DENIS ZUBRITSKY'S

The article analyzes scientific views on D. Zubrytsky's Ukrainian-Polish relations during XI – XVIII century, determined that problems in relations between the two countries, investigated scientist found contribution to the development of Ukrainian Polish Studies.

Key words: D. Zubritskiy, Ukrainian-Polish relations, Galicia, scientific discussion, Polonistics.

УДК 94(438)

Олександр Шама

ПОЕМА ПОЛЬСЬКОГО ПОЕТА ВІКЕНТІЯ ПОЛА “МОХОРТ” І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ПОНЯТТЯ “КРЕСИ”

У статті досліджено особливості суспільної атмосфери, що склалася у польському суспільстві після повстання 1830–1831 рр., які спонукали шляхетські і постшляхетські верстви шукати духовного заспокоєння у звертанні до ідеалізованої історії Речі Посполитої часів її державного існування. Показано, що це стало основою виникнення особливого відгалуження польського романтизму – “української школи”, найвищим досягненням якої стала поема В. Пола “Мохорт”. Аналіз змісту поеми дав змогу показати, що картина життя польської шляхти на українських землях у XVIII ст., створена поетом на основі спогадів тамтешніх вихідців, надала поняттю “креси” того географічного, ідейного і культурологічного змісту, який переможно впливав на уяву і світогляд декількох поколінь поляків.

Ключові слова: креси, шляхта, “українська школа”, “сильва”, “бесіда шляхетська”.

Відомі процеси кінця 1980 – початку 1990-х років, серед них скасування Варшавського договору і розпад СРСР, майже одразу повернули у міжнародні відносини проблеми, забуті або принаймні відсунуті на задній план після 1945 року. Зокрема, у польсько-українських (а також польсько-білоруських і польсько-литовських) відносинах знову з'явилося поняття, точніше ціла ідеологема, – “креси” (“kresy”), що з польського боку проявилось у виході тисяч праць, спогадів, альбомів, путівників, журналів, сайтів, організації конференцій і “паломництв” на “колишні землі Речі Посполитої” тощо, а з українського – переважно здивування [32]. Цим, власне кажучи, і визначається актуальність і наукова новизна досліджуваної проблематики, оскільки аналіз змісту самого поняття “креси”, а також з'ясування його генези дозволяє, подолавши офіційну риторичну,

краще зрозуміти нюанси і прихований сенс політики не тільки сучасної "третьої" Речі Посполитої, але і її попередниць – "першої" і "другої".

В силу цього об'єктом даного дослідження є суспільна думка Польщі середини XIX століття, тобто часу появи найважливішого тексту, що наповнив поняття "креси" новим суспільно-політичним значенням – поеми В. Пола "Мохорт", натомість предметом – уявлення польського суспільства середини XIX про "креси", тобто втрачені внаслідок поділів Польщі землі Правобережної України.

У зв'язку із цим необхідно вирішити наступні завдання: висвітлити специфіку духовного стану шляхетських і постшляхетських верств польського суспільства 1830–1850-х років; з'ясувати передумови виникнення "української школи" польського романтизму і жанру "бесіди шляхетської", а також їх джерела; проаналізувати конкретний зміст поеми і показати її вплив на світогляд декількох поколінь поляків

"Креси" ("kresy") у визначенні сучасної "Польської загальної енциклопедії" – це "початково (XVII–XVIII ст.) окреслення польського східного і південно-східного пограниччя, після поділів – територія, анексована Росією по р. Буг, іноді також територія, анексована Пруссією (ця остання, однак, частіше визначається як пограниччя) [1]. Це, як бачимо, цілком географічне поняття, тим не менше, стало у другій половині XIX ст. справжньою соціально-політичною категорією, навіть "ідеологемою", що зробила величезний вплив на формування суспільно-політичної думки новітньої Польщі, безпосередньо визначаючи погляди не тільки громадських діячів і політиків (як, наприклад, "головного вождя" Ю. Пілсудського [4, s. 218, 285], але й найширших суспільних верств. Цю тенденцію зводити будь-які події поточного політичного моменту до "проблеми кресів" дотепно і точно відмітили радянські письменники І. Ільф і Є. Петров у романі "Золоте теля" (1931 р.): коли в Арктиці пропала безвісти "іноземна експедиція" і на її пошуки відправили льотчика Севрюгова, то весь "світ жив надією" на його успішні дії, натомість "польська газета "Кур'єр Поранни", близька до міністерства іноземних справ, вже вимагала розширення Польщі до границі 1772 року" [2, с. 457–458].

Незважаючи на те, що саме слово "kresy" зафіксоване у вжитку ще в XV ст. [3, s. 55], свій світоглядно-світобудівний зміст воно одержало, як встановив польський дослідник Я. Кольбушевський [5], завдяки поемі "Мохорт" ("Mohort") польського поета Вікентія Пола (Wincenty Pol, 1807–1872 pp.), яку він писав упродовж 1840–1852 pp., а видав на початку 1855 року. Публікація твору стала справжньою сенсацією в польському суспільстві: десятки визначних особистостей (серед них А. Фредро, Ю. Крашевський, З. Красінський та ін.) надіслали листи з вітаннями [25, s. 9], причому однаково високу оцінку поеми давали представники найрізноманітніших поглядів і орієнтацій. "Такі поеми як "Мохорт", – писав політичний діяч, поет і публіцист С. Гоцинський (1801–1876 pp.), – це молитва... польських душ, людей вчинку; вони спонукають до дії і задають тон діянням людини. Нам потрібні такі твори і люди такі нам необхідні" [5, s. 8–9]. Певний час "Мохорта" навіть ставили нарівні з "Паном Тадеушем" А. Міцкевича [6]. Я. Кольбушевський нараховує понад десять публікацій твору в другій половині XIX ст., а упродовж тільки 1907–1922 pp. вийшло одинадцять видань поеми В. Пола [5, s. 10–11]. Не було тоді, мабуть, письменного поляка, що не читав "Мохорта", ну а цитування його рядків стало звичайним явищем для декількох поколінь. Як зазначав Я. Кольбушевський, цей твір давав полякам "уявлення просторової форми Речі Посполитої" [5, s. 11]. Так що не буде перебільшенням ствердити, що створений В. Полом образ "давньої Речі Посполитої", невід'ємною частиною якої вважалися українські землі "до Дніпра і далі", увійшов у "кров і плоть" польського суспільства другої половини XIX – початку XX ст., в дечому прямо визначаючи завдання, які воно ставило перед собою.

Щоб зрозуміти, чому цей літературний твір зробив такий значний вплив на суспільну свідомість, необхідно з'ясувати специфіку історичного періоду, коли він був написаний і виданий, а також висвітлити особливості його ідейного змісту і художньої форми.

Після політичного компромісу, закріпленого на Віденському конгресі 1814–1815 pp., більша частина колишнього Князівства Варшавського під назвою Царства Польського увійшла на принципах персональної унії до складу Росії, причому її царі проводили у відношенні до поляків ліберальну політику [9, с. 309; 24, с. 270]. "На відміну від повстань 1794, 1863 або 1905 р., спровокованих систематичними утисками, – пише Н. Дейвіс, – подіям 1830–1831 pp. передував період, коли головна частина польського народу мала більше свобод, ніж будь-якої іншої пори після поділів країни" [18, с. 688]. Тим не менше, як зазначав О. Айрапетов [8, с. 131], жодні поступки і знаки уваги не могли задовольнити шляхту, що мріяла про відновлення Речі Посполитої у межах 1772 р. Така безкомпромисна позиція вилилася у повстання 1830–1831 pp., яке, однак, було зігнороване більшістю польського суспільства, зокрема, селянством [18, с. 476], оскільки навіть дуже поміркований проект аграрної реформи був відкинтий "сеймом національного уряду" [11, с. 413].

Примітно, що поразка повстання нічому не навчила польську шляхту, в основі політичної програми якої залишилися кордони 1772 р. з включенням значних територій з непольським населенням, майнові і політичні привілеї тощо, які у нових реаліях, як слушно відмітили Л. Зашкільняк і М. Крикун, стали очевидним анахронізмом [10, с. 296]. Справа в тому, що процес декласації шляхти (особливо дрібної), який у кожній анексованій частині Польщі хоча і проходив по-різному [11, с. 434–435], був, тим не менше, загальним і змушував її (шляхту) або пристосовуватися до змін, або погоджуватись зі своєю суспільною маргіналізацією. До цього додавалися і політичні переслідування: "В середині XIX ст. надто в російській частині Польщі, публічне життя було так пригнічене нескінченними приниженнями й брутальністю цензури, поліційним наглядом, арештами, ув'язненнями та засланнями, що чимало поляків просто відмовлялись брати участь у ньому", – пише Н. Дейвіс [18, с. 480].

Слід думати, що саме ця розбіжність (контраст) між політичними аспіраціями і дійсністю, коли, за словами С. Бачинського, "після поразки [повстання] розпач розпростер руки над нацією" [12, с. 351], "змістила" свідомість цілого суспільного класу в "країну мрій" – часи Речі Посполитої до 1772 року. З цієї саме причини, як писав А. Луцький, "поети тужливо звертаються знову до минулих віків, прагнуть спогадами давнього блиску (*dawnej świetności*) збудити співчуття, а zarazом любов і прив'язаність до польскості" (*polskości*)" [7, с. III].

Немає потреби доводити, що під "нацією" і "польськістю" розуміється "народ шляхетський" – панівний клас Першої Речі Посполитої, що володів всією повнотою соціальних, економічних і політичних прав і привілеїв. С. Соловйов (1863 р.) писав: "Польща представляла собою велику військову державу. Збройний стан, шляхта, володіючи винятково всіма правами, годувалась на рахунок землеробського, поневоленого народонаселення; місто не прогресувало, і його жителі не могли утворити другу силу, що врівноважувала б шляхту, тому що промисловість і торгівля були в руках іноземців, німців, жидів. Тому військо було єдиною силою, що могла розвиватись безперешкодно і обернути на свою користь відносини з верховною владою, що була обмежена на самому початку Польської історії і пізніше тільки слабшала перед вельможеством і шляхтою. Відсутність державних і суспільних гальм, усвідомлення своєї сили, виняткової повноправності і незалежності спонукали в польській шляхті крайній розвиток егоцентричності, прагнення до неприборканої свободи, невміння сторонитись зі своїм "я" перед вимогами спільного блага" [13, с. 12]. Зрозуміло, що позбутися такого становища у суспільстві шляхти дуже не хотіла, тому, безсила перед "осоружною реальністю", компенсувала фрустрації "тугою за втраченим щастям" [7, с. IV].

Подібний ностальгічний умонастрій "розпачі і туги" у художній літературі проявився у появі окремого жанру – "бесіди шляхетській" ("*gawęda szlachecka*"), різновиді епічної прози і поезії, що складалась із звичаєвих картин або нарисів, поєднаних фігурою оповідача, що, походячи із шляхетського середовища, був його типовим представником із світоглядом, що характеризувався вірністю традиції і шляхетському етосу, консервативністю і нехиттю до закордонного і нового. "Бесіда", беручи свій початок в усній оповіді, виголошуваний у товариській обстановці, мала вільну композицію, містила численні відступи, повтори і звертання до слухачів, не дотримувалась хронологічної послідовності подій, була наповнена елементами повсякденної мови. Зазвичай, "бесіда шляхетська" представляла події з епохи I Речі Посполитої між серединою XVII і кінцем XVIII ст. Її неодмінними елементами були відомі історичні постаті (монархи, магнати, гетьмани тощо) і типові ознаки тодішнього шляхетського життя: роки навчання, залицяння і одруження, сварки з сусідами, полювання, сеймики, військова служба, подвиги і т.д. [14; 15]. Крім книг і документів, джерелом "бесіди шляхетської" були так звані "ставропольські сильви" ("*silva rerum*" – лат. досл. "ліс речей") – сімейні альбоми, звані "домашніми бібліями", що містили щоденники, замальовки, різноманітну інформацію тощо, створені членами шляхетської родини або стосувалися їх [16]. Інколи "*silva rerum*" зберігались в монастирях [28, с. 40]. Однак, найбільший вплив на становлення цього жанру зробили "живі оповідання" ветеранів, що пам'ятали незалежну Польщу.

Ця остання обставина, слід думати, і визначила особливий інтерес польського суспільства середини – другої половини XIX ст. до I Речі Посполитої останнього століття її існування, оскільки, по-перше, оповіді старших людей про порівняно недавні часи, відзначаючися достовірністю особистого досвіду, представляли світ (зрозуміло, дуже ідеалізований), що різко контрастував з сучасністю: там були вільні землі, незаймана природа, шляхетські чесноти, цнотливі панянки, працюючі і покірні кріпаки і т.д. По-друге, як уїдливо відмічав А. Луцький, звертання до недавнього минулого, барвисті картини якого змальовані спогадами ветеранів, робило завдання письменників і поетів не тільки привабливим, але і легким: "...Без заглиблення в книги, без мозольного вивчення історії вони створили з цих оповідей і спогадів, тобто традиції, картини життя поляків у XVIII ст.". Власне така кон'юнктура веде до того, що до цієї тематики "припадають ледь чи не всі письменники" [7, с. IV].

Немає сумніву, що некритичне ставлення до минулого, його ідеалізація, іноді просто дивовижна, коли "вади і провини" предків начисто забуваються, цілковито відповідали умонастроєм шляхетських верств, адже це аксіома: чим гірша сучасність, тим прекрасніша минувшина. Більше того, можна припустити, що революціонери, "які нічого не забули, і нічому не навчилися", бачили в представленні саме такого вкрай ідеалізованого образу ("втраченого раю") найбільш дієвий спосіб консолідації шляхетських і постшляхетських верств, щоб ще раз кинути їх в самогубну боротьбу. Про це на початку 1840-х років наголошував політичний діяч і письменник "української школи" М. Грабовський (1804–1863 рр.): основним завданням літератури повинно бути сперте на традицію відтворення шляхетської минувшини [17, s. 171, 179–180].

Чи не центральне місце у цьому процесі "відтворення шляхетської минувшини" займало уявлення про Україну, яка після повстання 1830–1831 рр. стала по-справжньому вислизати з-під панування польської шляхти. Царський уряд, втративши надію привернути польську панівну верству на свій бік, позбавив близько 60 тис. родин їх шляхетства і близько 50 тис. активних прибічників повстання виселив вглиб Росії, конфіскував понад 3 тис. маєтків, звільняв поляків з чиновницьких посад, скасував Литовський статут, фактично ліквідував Уніатську церкву, закрив більшість польських вищих і середніх навчальних закладів тощо (це стосувалося усієї "російської частини Польщі") [23, с. 191; 11, s. 426–427, 434–435].

Змушені покидати простори Правобережної України, шляхтичі забирали з собою її образ, що з кожним роком усе більш ідеалізувався, поступово перетворюючись на "землю здійсненого міфу, Аркадію" [19, с. 161]. Саме у середовищі цих, як їх називав М. Грабовський, "українців" (тобто поляків-вихідців з України), яку він окреслює як "останній край Литви і Польщі" [17, s. 195], і виникає "українська школа польського романтизму", засновниками якої були сам М. Грабовський, а також А. Мальчевський, С. Гоцинський, А. Гроза, Ю. Залеський, М. Чайковський. Іноді до їх середовища зараховують Ю. Словацького і Ю. Крашевського. Значний вплив на формування ідейних основ і естетичних принципів школи зробили письменник, творець жанру "шляхетської бесіди" Г. Жевуський і польсько-український поет і композитор Тимко Падура [21, s. 8–13; 25, s. 5].

Треба наголосити, що митці "української школи" створили "міф України", де вона розглядається як невід'ємна, органічна частина Речі Посполитої, у якій збереглося у чистому вигляді усе те, що "колись визначало сутність всього польського народу", натомість, як слушно зауважила Д. Сосновська, самотність самих українців і їх культури польським суспільством не усвідомлювалася [20, с. 171]. У силу цього, "Україну гайдамаків і козаків" відсувала на задній план "Україна шляхетська, рицарська, бравурна", повна "родової фантазії", розкохана в конях, ярмарках, торговищах, безкомпромісна в любові і помсті; її отамани набувають шляхетства, шляхтич стає рицарем-християнином, простий народ ледь чи не з радістю піддається колонізації [19, с. 163], а "благородний козак-рицар" перетворюється на "кращого друга поляків" [20, с. 171]. Однак, з часом ця "ідилічна Україна", що існувала тільки в уяві "української школи" і її прихильників, виростає "до рангу центральної сцени польської національної історії" [22, s. 19]. І чи не найголовнішу роль в цьому процесі відіграв В. Пол, поет, якого не можна зарахувати до "української школи" з чисто формальної ознаки – він не походив з Правобережної України, та і побував на ній лише одного разу (в 1834 р.), причому до описаного у своєму творі "дикого поля" навіть не доїхав [7, s. XXVIII–XXIX].

Парадоксально, але ця остання обставина – відсутність особистих зв'язків з Україною і знання її реалій з власного досвіду – тільки посприяла успіхові поеми В. Пола "Мохорт" у читачів з шляхетських і постшляхетських верств середини XIX ст., що якраз реалій і істинного стану справ не потребували – вони хотіли читати про те, як було "як за давніх часів", але без негативу і неприємних моментів. Зрозуміло, що у працях істориків, що вже відійшли від романтизму і, освоївши позитивістський метод, намагались зрозуміти причини "державної поразки" Речі Посполитої, образу України як "польської Аркадії" годі було шукати. Різка неприйняття в поета і його однодумців також викликала та обставина, що "Слово стало Тілом", тобто поширився "матеріалізм", що захопив тоді численні уми ("в них язичницький дух або душа безбожна" [28, s. 6], які, "засумнівавшись і у святому, і у буденному", "забули все те, що відбувалось у минулому", так що "правда" стала для них недоступною [28, s. 3–4].

З цих причин сучасні йому історики нагадують В. Полу "анатомів і патологів історичних нутроців", а тому здатні лише "влаштувати госпіталь і науково-політичну і полемічну клініку", де "немає ні правди, ні життя". "З того часу, як перо історика, – писав поет, – перейшло в нас до рук людей, що не мають політичної позиції, історія перестала змальовуватись великими живими рисами, тому що зникла нитка великої історичної традиції, а книга вітчизняної історії стала сховищем аналітичних розборів і вчених дріб'язків, звернених обличчям до школярства або інтересів партії, до якої належать письменники" [27, s. 125]. Немалу роль також відіграли відчай, розчарування і зневіра, що охопила "політичний клас" Польщі у 1830–1840-х роках: "Із занепадом національних традицій забракло для історика – зв'язного викладу, для народу – істинного охоронця

історичної спадщини, і книга діянь стала книгою без значення для серць, для розумів, для прагнень, не охоплених школою або партією" [27, s. 125–126]. Вихід бачиться В. Полу у зверненні до інших джерел – або до істориків віддаленої давнини, або до "живих традицій, що досі побутують в народі". Значення і цінність своєї поеми поет бачив в тому, що вона "повністю взята із сфери традиції" [26, s. 139].

В. Пол перераховує тих людей, з оповідей ("бесід") яких він почерпнув усі свої знання про "креси українські" останніх десятиліть їх перебування в складі Речі Посполитої. Це, в першу чергу, ветерани, що служили на українсько-татарському і українсько-російському пограниччі – К. Красіцький, К. Осташевський і А. Дембінський, а також князь Є. Сангушко [27, s. 126]. Натомість біографи зазначають, що в дитинстві і юності, які поет провів у Львові і його околицях, а також у Золочеві й Тернополі, його оточували "емігранти з кресів українських", що знали предмет його пізніших зацікавлень "з автопсії" і, що не менш важливо, вміли захоплююче розповідати [7, s. IX–XI]. Усі ці "традиції" (тобто доволі специфічні дані) В. Пол, за його словами, "зібрав і передав у тій формі, в якій вони до нього перейшли" [27, s. 126] і "воскресив" світ таким, коли поляк (тобто шляхтич) "тримався хреста, шаблі і плуга" [28, s. 5]. Саме це дало йому можливість створити такий образ "кресів українських", який, будучи далеким від історичної реальності, тим не менше (а може, саме тому), відразу поневолив уяву польського суспільства.

Згідно з В. Полом, "світ стає відкритим" вже за Львовом, натомість "власне креси українські" починаються "після Старого Костянтинова", зокрема, від села Баглаї, де починається "татарський Чорний шлях", "дикі поля", "віють східні вітри українські", "у травних степах буяє око, а груди дихають вільно і широко". Натомість закінчуються вони місцевістю, де р. Синюха впадала до р. Південний Буг і де знаходились витоки р. Рось. Це "останній рубіж Польщі", що перебував під охороною "шести легких кінних хоругв" з базою в гарнізоні Кам'янця Подільського [28, s. 14, 15, 25]. "Креси означали, – пояснює В. Пол, – лінію військового пограниччя від Козаччини і татарської орди, які тоді ще були в низов'ях Дніпра і Дністра" [28, s. 16]. На цій, власне, території – від Старого Костянтинова до витоку р. Росі – і знаходився той світ з розмаїтими "дивами", милими серцю спочатку "емігрантів з України", а потім і всього польського суспільства.

Серед цих "див", про які поет, зрозуміло, довідався з "уст очевидців" – соколине полювання, дуже недешева розвага (найкращих видресированих соколів постачали з Криму і за кожного треба було віддати "трьох добрих верхових коней стадних") [28, s. 11], чудові коні (головний герой поеми володів двома стадами – "гетьманським" і "султанським", а найкращими були тварини, що походили із стада гетьмана Конашевича-Сагайдачного [28, s. 61; 27, s. 135–136], також дуже цінувались "залишки із стада Вишневецького" [28, s. 62], розлогі пасіки із "буйними бджолами" (знаменита пасіка Залізний Рій, яку легенда виводила з "панцира гетьмана Жолкевського" [28, s. 68–70 (р. 1699–1770), нараховувала понад тисячу вуликів [28, s. 67], багатющі скарби в степових могилах (головному герою такий скарб "однієї ночі" показав "якийсь дух" [28, s. 36–37]. Що вже казати про українську природу, для барвистих описів якої В. Пол не шкодує захопливих і щирих похвал: "І хоч навколо був тільки степ голий, // Світ, однак, був такий гарний і веселий, // Наче Пан Бог тільки-но його сотворив, // І юну душу до нього відкрив" [28, s. 53].

До приємних аспектів існування головного персонажа поеми – поручника Мохорта і інших шляхтичів, яких поет називає "українськими приятелями" ("ukraińskie druhy") [28, s. 32], належало товариське життя. Його яскравий зразок показаний в епізоді про раптовий візит командувача польськими військами Брацлавського й Київського воєводства князя Юзефа Понятовського, з численним супроводом, до маєтку Мохорта. Сам господар займався оранкою, але покинув роботу, згідно з традицією "української гостинності" ("Коли Бог дав гостей, то відпусти волів пастися, хай і для них день буде веселим") [28, s. 55] і вже за годину все було готове для прийому. Оскільки Мохорт, відданий "службі кресовій", навіть не збудував собі будинку, а жив у наметі, то все доводилось імпровізувати на ходу. Навколо намету пахолки "вистругали тік" і вкрили його яворовим листям, збили столи і лави з дошок, а воїн-ветеран і млинарка приготували сніданок, "відбірний" борщ, барана на рожні і "архівельможну" яечню з ковбасою. Усе це споживалось з млинцями, тут же спеченими на жару, з горілкою і медом. Тим часом Мохорт розіслав пахолків по околиці із запрошеннями і наказав "забити прегарного вола, пару кастрованих баранів, кабана і теля". Першим поспішив прибути "ксьондз ректор" розташованого неподалік василіанського монастиря з "припасами і монастирським двором, медом, делікатесами, солідним турецьким наметом, кухнею і цілим табором", за ним – всі сусіди-шляхтичі "з панями", так що до столу сідало понад сто осіб і тривала ця "весела гостина" три дні [28, s. 56–57]. В. Пол признається, що "сам не розуміє", як можна було в "степовому хуторі" приймати "з такою легкістю перших людей держави" і влаштовувати такі "учти і забави", що "ніхто з гостей навіть не скривився і не знудився", а навпаки, "сам прагнув розважатися, бути зайнятим кожної миті". Очевидно, припускає автор, справа

полягала у "шляхетності і простоті звичаїв", за яких "людина (тобто шляхтич) була всім, а решта – нічим" [28, s. 58].

Доволі привабливо виглядає матеріальний бік життя шляхти в "польській Україні", як названо цю "омріяну землю" в поемі [28, s. 51]. Щодо головного засобу виробництва у ті часи – землі – "то її там немало" [28, s. 47], натомість "чоловік" (тобто шляхта) "був нечисленним" [28, s. 23]. Центральний персонаж поеми – поручник кавалерії Симон Мохорт володів "шматком степу", хутором, садом, пасікою, лісом, ставками, худобою (в т.ч. вже згаданими двома табунами коней) і млином [28, s. 33, 38, 54]. Крім цього, у василіанському монастирі шляхтич мав збудовану "за власний кошт пивницю", де зберігав "старі вина і мед", "старий гріш" і інше добро, для опису якого довелось скласти цілий список [28, s. 36, 77]. Щодо кріпаків, то навколо поручника і інших "українських приятелів" аж роїться від "слуг", "пахолків", "сумно співаючих селян, що повертаються в темряві з поля", "челяді", "тихих працівників", "хлопців при волах і конях", "млинарок" тощо [28, s. 55, 56, 67, 70, 71, 76]. Сам поручник походив з Литви, приїхав "на Креси" з порожніми кишенями, а цей маєток одержав "за добру службу вітчизні" [28, s. 70].

Слід звернути увагу на ту обставину, що В. Пол зобразив свого героя як "ідеального шляхтича" [25, s. 9–10], покликаною проілюструвати нерозривність "віри, шаблі і плуга", тому однією з його чеснот є аскетизм: він живе в наметі, сам оре поле, працює в саду і на пасіці, і зовсім не прагне до придбання нових багатств. З цієї причини його маєтний стан є більше винятком, ніж правилом – насправді немає жодних обмежень для "діяльного шляхтича" у розширенні своїх володінь. Сам Мохорт говорить, що Україна – це "дар неба", "gratia gratis data" (лат. "благодать, дана задарма") [28, s. 68], а його постійним тостом було: "Хай живе рицарство! Литва і Корона! І Русь, що годує нас цим хлібом Божим" [28, s. 34].

Чи не в усьому цьому, власне, і полягала привабливість (чи навіть сугестивність) представленого поетом образу "кресів", що змушував "емігрантів з України", а вслід за ними – і все польське суспільство ностальгічно зітхати за "втраченою благодаттю". "Українські креси" після виходу поеми (особливо коли ілюстрації до неї зробив Ю. Коссак) [29] стали представляти йому своєрідним польським "фронтиром" ("границею між освоєними і незаселеними землями") – поняття, вироблене в культурі США [31, s. 297, 643], до якого варто тільки прийти, проявити сміливість і вірність "ідеалам шляхетності", як "дармова благодать" сама звалиться в руки. "Шляхтич з убогої Мазовії, – писав В. Пол, – коли його допікала бідність, вантажив великого воза дітьми і мішками з просом, брав сокиру, кількох відданих слуг, клітку з домашніми птахами; заплакана дружина забиравала чудодійний образ Матері Божої, насіння часнику, цибулі, кмину і фенхелю, яких на нових грядках ще не було, забиравала кілька залізних казанків, молитовник, родинні папери, домашні святині – і, сівши на віз, їхала в незнаний світ, притуливши дітей до себе, а шляхтич із слугами йшов коло возу пішки і роздивлявся по околиці, де б тут осісти" [30].

Таким чином, специфічні умови життя польського суспільства (переважно шляхетських і постшляхетських верств), що склались після повстання 1830–1831 рр., породили духовну атмосферу, що характеризувалась розчаруванням, песимізмом і зневірою. Це стало причиною звертання до "славного минулого" Речі Посполитої до 1772 року, в якому шукали духовного заспокоєння і зцілення від безпросвітної реальності. Одним з проявів цієї "ретроспекції" була поява "української школи" польського романтизму XIX ст. і особливого літературного жанру – "бесіди шляхетської". Їх представники спирались в своїй творчості не стільки на документальні свідчення епохи, скільки на традицію, що збереглась в "сильвах" (домашніх альбомах шляхетських родин), і особливо, в усних оповідях живих свідків тієї епохи – "українських емігрантів", тобто військових пограничної ("кресової") служби, шляхти, її слуг тощо.

Зрозуміло, що образ "кресів українських" (тобто втрачених внаслідок поділів Польщі українських земель), відзначаючись ідеалізацією і некритичністю, був далеким від історичної дійсності і найчастіше зводився до барвистих описів "незайманої природи", розваг (полювань, мандрів, товариського життя тощо), нестримних пристрастей, військових подвигів і т.д. Соціальних, релігійних, національних суперечностей, експлуатації, несправедливості, кривавих повстань і їх кривавого придушення і інших "неприємних" сторін "кресового життя" автори "української тематики", як правило, не помічали, а читачі і знати про них нічого не хотіли. Обставини склались таким чином, що вищим досягненням "бесіди шляхетської" і "української школи" стала поема В. Пола "Мохорт", яка знайшла захоплене сприйняття і схвалення спочатку в колах колишньої шляхти з українських земель, а потім і всього польського суспільства, надавши поняттю "креси" того географічного, ідейного і культурницького змісту, який переможно впливав на уяву багатьох поколінь поляків.

Список використаних джерел

1. Encyklopedia powszechna. – Режим доступу: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3927350/kresy.html>.
2. Ильф И. Двенадцать стульев. Золотой теленок / И. Ильф, Е. Петров; [Предисл. К. Симонова]. – М.: Правда, 1987. – 672 с., ил.
3. Handke K. Pojecie "kresy" na tle relacji centrum – peryferie / K. Handke // Kresy – pojecie i rzeczywistosc:

Zbiór studiów [Pod red. K. Handle]. – Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 1997. – S. 53–62. 4. Lepecki M. Pamiętnik adiutanta marszałka Piłsudskiego / Mieczysław Lepecki; [oprac. nauk i przedm. Andrzej Garlicki]. – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1989. – [Wyd. 3]. – 364, [1] s. 5. Kolbuszewski J. Kresy / J. Kolbuszewski. – Wrocław: wyd-wo Dolnośląskie, 1995. – 256 s. 6. Czartoryski-Sziler P. Wincenty Pol – twórca "Mohorta" / Piotr Czartoryski-Sziler. – Режим доступу: <http://www.lwow.com.pl/naszdziennik/pol.html>. 7. Łucki A. Wstęp / Aleksander Łucki // Pol W. Mohort / [Wst. i ob. prof. dr. A. Łucki]. – Wyd. 2-e, prz. – Kraków: Nakł. Krakowskiej sp. wyd., 1925. – S. III–XXXIV. 8. Айрапетов О.Р. Внешняя политика Российской империи (1801–1914) / О. Р. Айрапетов. – М.: Изд-во "Европа". – 672 с. 9. Тымовский М. Е. История Польши / М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер / [Пер. с польск.]. – М.: Изд-во "Весь Мир", 2004. – 544 с. 10. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап. 11. Zarys historii Polski / T. Manteuffel, J. Dowiat, S. Trawkowski i in. / [Pod red. J. Tazbira]. – Warszawa: PIW, 1980. – 861 s. 12. Waczyński S. Literatura piękna Polski porozbiorowej (1794–1863) / S. Waczyński. – Lwów-Poznań: Nakładem wydawnictwa polskiego, 1924. – 412 s. 13. Соловьев С. М. История падения Польши. Восточный вопрос / С. М. Соловьев. – М.: ООО "Издательство Астрель": ООО "Издательство АСТ", 2003. – 364, [4] с. 14. Gawęda. – Режим доступу: [http://pl.wikipedia.org/wiki/Gaw%C4%99da_\(literatura\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Gaw%C4%99da_(literatura)). 15. Gawęda szlachecka. – Режим доступу: http://pl.wikipedia.org/wiki/Gaw%C4%99da_szlachecka. 16. Sylwa. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Sylwa>. 17. Grabowski M. Korespondencja literacka / M. Grabowski // Korespondencja literacka M. Grabowskiego. – T. 2. – Cz. 1. – Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, księgarza i tyografa szkół białoruskiego naukowego okręgu, 1843. – 240 s. 18. Дейвіс Н. Боже ігрице: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук]. – Київ: В-цтво "Основи", 2008. – 1080 с. 19. Оконь В. Романтичний образ України в польському мистецтві XIX століття / Вальдемар Оконь // Всесвіт. Журнал іноземної літератури. – 1994. – №9. – С. 160–168. 20. Сосновська Д. Віщування Вернигори / Данута Сосновська // Всесвіт. Журнал іноземної літератури. – 1994. – №9. – С. 169–178. 21. Makowska U. Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie / Urszula Makowska, Stanisław Makowski, Małgorzata Nesteruk. – W.: WUW, W-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. – 652. 22. Makowski S. Warszawsko-ukraiński wariant polskiego romantyzmu / Stanisław Makowski / W cieniu Mickiewicza / Pod red. Jacka Lyszczyny i Magdaleny Bąk. – Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach – Agencja Artystyczna PARA, 2006. – S. 10–24. 23. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний / [Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – 512 с. 24. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 pp. / Бовуа Даніель / [Пер. з франц. З. Борисяк]. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с. 25. Król K. Wstęp / Kazimierz Król // Pol W. Mohort. Rapsod rycerski ze wstępem i objaśnieniami Kazimierza Króla. – Wyd. 2-e. – Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków: Nakł. G. Gebethner i Spółka, 1918. – S. 3–10. 26. Pol W. Objasnienja do trzeciego wydania / Wincenty Pol // Pol W. Mohort / [Wst. i ob. prof. dr. A. Łucki]. – Wyd. 2-e, prz. – Kraków: Nakł. Krakowskiej sp. wyd., 1925. – S. 138–144. 27. Pol W. Objasnienja / Wincenty Pol // Pol W. Mohort / [Wst. i ob. prof. dr. A. Łucki]. – Wyd. 2-e, prz. – Kraków: Nakł. Krakowskiej sp. wyd., 1925. – S. 125–137. 28. Pol W. Mohort. Rapsod rycerski z podania / Wincenty Pol // Pol W. Mohort / [Wst. i ob. prof. dr. A. Łucki]. – Wyd. 2-e, prz. – Kraków: Nakł. Krakowskiej sp. wyd., 1925. – S. 1–124. 29. Pol W. Mohort. Rapsod rycerski z podania / Wincenty Pol / Z 24 ilustracyami Juliusza Kossaka. – Lwów: Nakładem księgarni F.H. Richtera, 1883. – 200 s. 30. Szołucha A. Kresy Wschodnie – historia mitu / Agnieszka Szołucha / Nasz Czas – 2005. – № 18 (667). – Режим доступу: http://www.pogon.lt/NCZ_ARCHYVAS/518/czas1.html. 31. Алексієвєць Л.М. Історія світової культури: Частина друга: від Бароко до сучасності / Л. М. Алексієвєць, М. М. Алексієвєць, О. І. Шама. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 656 с. 32. Крамар Р. Подзвінне по Кресах (рецензія на книгу: Kolbuszewski Jacek. Kresy. – Wrocław, 1995. — 256 s.) / Ростислав Крамар // Тернопільська газета. – № 38. – 19 вересня 1996.

Александр Шама

ПОЭМА ПОЛЬСКОГО ПОЭТА ВИКЕНТИЯ ПОЛА "МОХОРТ" И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ПОНЯТИЯ "КРЕСЫ"

В статье исследованы особенности общественной атмосферы, сложившейся в польском обществе после восстания 1830–1831 гг. и побудившая шляхетские и постшляхетские слои искать духовного успокоения в обращении к идеализированной истории Речи Посполитой времен ее государственного существования. Показано, что это стало основанием возникновения особого ответвления польского романтизма – "украинской школы", высочайшим достижением которой стала поэма В. Пола "Мохорт". Анализ содержания поэмы дал возможность показать, что картина жизни польской шляхты на украинских землях в XVIII в., созданная поэтом на основе воспоминаний тамошних выходцев, придала понятию "Кресы" того географического, идейного и культурологического содержания, которое существенно влияло на воображение и мировоззрение нескольких поколений поляков.

Ключевые слова: кресы, шляхта, "украинская школа", "сильва", "беседа шляхетская".

Olexander Shama

POEM POLISH POET VINCENT POL "MOKHORT" AND ITS ROLE IN FORMATION OF CONCEPT "KRESY"

The article explores aspects of the social atmosphere prevailing in Polish society after the uprising of 1830–1831 and to encourage gentry and post-gentry layers seek spiritual solace in his address to the idealized stories Rzeczpospolita since its existence as a state. It is shown that this became the basis of a special branch of Polish romanticism – "Ukrainian school", the highest achievement of which was the poem by V. Paul "Mokhort". Analysis of the content of the poem made it possible to show that the picture of the life of the Polish nobility in the Ukrainian lands in the XVIII s. created a poet based memories there the natives, gave the concept of "Kresy" the geographic, ideological and cultural content, which significantly influenced the imagination and vision of several generations of Poles.

Key words: Kresy, gentry, "Ukrainian school", "silva rerum", "conversation gentry".

УДК [94:336.7](470+571)“1866/1917“

Наталія Радченко

ІСТОРІЯ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISY "ВЕСТНИК ЕВРОПЫ (1866–1917 РР.)"

Проаналізовано інформаційний потенціал часопису "Вестник Европы" 1866–1917 рр. у дослідженні історії розвитку кредитних установ України. У результаті аналізу тематичного змісту публікацій, у яких міститься інформація стосовно діяльності банків, ощадно-позичкових кас та товариств, вміщених на сторінках часопису, виявлено декілька основних груп: новини діяльності кредитних установ; роль земств у розвитку кредитної сфери; обговорення законодавства про банки та банківську діяльність і кредитні спілки; аналітичні огляди щорічних банківських звітів. Особливий інтерес представляють аналітичні огляди щорічних банківських звітів, які регулярно з'являються на шпальтах журналу із 1877 р. Вони представляють собою аналіз даних банківських звітів із поясненням існуючого становища, співставленням із показниками за минулі роки. Переважна більшість публікацій стосувалися питань діяльності банківських установ.

Ключові слова: "Вестник Европы", преса, історичне джерело, кредитно-фінансові установи, установи дрібного кредиту.

Помітне місце у системі джерел із вивчення історії розвитку кредитно-фінансових установ України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. займають періодичні видання, які виступають часом основним джерелом інформації із багатьох питань, що стосуються історії становлення перших вітчизняних банків та установ дрібного кредиту.

Метою статті є аналіз інформаційного потенціалу часопису "Вестник Европы" при висвітленні діяльності кредитних установ України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Слід сказати, що до проблематики ролі преси у інформаційному супроводі розвитку кредитно-фінансові системи зверталися сучасні українські учені, передусім В. Власенко [1], В. Половець [2], І. Фареній [3], О. Панченко [4], М. Казьмирчук [5] та інші. Загальну характеристику висвітлення діяльності кооперативів у періодичних виданнях подав О. Панченко, проте автор розглянув лише сільські споживчі товариства початку ХХ ст. [4].

Найчастіше науковці використовують у дослідженнях спеціальну фінансову пресу, як-то "Вестник кооперативов и промышленности", "Биржевые новости", та поза увагою залишаються інші види періодичних видань суспільно-політичні, літературно-політичні журнали, альманахи і збірники. Проте, тільки з 1890 р. у Росії виходило 796 різноманітних періодичних видань. Одним із таких видань був часопис "Вестник Европы". Він об'єднував передову ліберальну інтелігенцію (учених, істориків, літераторів, земських діячів), усі прогресивні кола суспільства. І хоча, більшість авторів публікацій були помірними лібералами, на сторінках видання мали можливість висловитися представники різних політичних напрямків (за виключенням реакціонерів та консерваторів). "Впродовж 70–80-х рр. ХІХ ст. журнал зажив слави одного з найвпливовіших видань Російської імперії, про що свідчать його накладі в цей період. Структура відділів журналу передбачала всебічне висвітлення актуальних суспільно-політичних, громадських і культурно-освітніх проблем, хоча спершу журнал позиціонувався як фаховий історико-політичний орган" [6, с. 10].